

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультет № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни **«Криміналістичні засоби та методи розкриття і розслідування кримінальних правопорушень»** вибіркових компонент освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальність: 262 "Правоохоронна діяльність"

за темою: **ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ПРОФІЛАКТИКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету Протокол № 6 від 21.08.2023 року № 7

Розробник:

Доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 кандидат юридичних наук, доцент Заяць Д.Д.

Рецензенти:

Голова Київського районного суду м. Харкова, доктор юридичних наук, доцент Шаренко С.Л.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Степанюк Р.Л.

План лекції

1. Поняття криміналістичної профілактики та її види.
2. Техніко-криміналістичні засоби профілактики кримінальних правопорушень.
3. Засоби фіксації правопорушника на місці події.

Рекомендована література:

Основна

1. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 384 с. – ISBN 978-966-610-231-0 (Т. 1). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6440>
2. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. — 4-е вид., перероб. і доп. — Х.: Право, 2008. — 464 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf>
3. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. – 2-е вид, перероб. і доп. – Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. – 480 с. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1191/1/%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A6%D0%86%D0%87%20%D0%B7%20%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B8%202016%2B.pdf>
4. Криміналістика (криміналістична техніка): курс лекцій / П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський, Г. С. Семаков. Київ : МАУП, 2001. 216 с. <http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/krim/book-710.htm>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України зі змінами і доповненнями Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Forensic technology : <https://forensiccoe.org/>
3. Експертна служба МВС України: <URL://dndekc.mvs.gov.ua/>
4. Харківський НДІ судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса: URL://www.hniise.gov.ua/

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Поняття криміналістичної профілактики та її види.

Складовою науки криміналістики є розробка питань профілактики на основі вивчення обстановки і умов, у яких учиняються різноманітні

кримінальні правопорушення. Криміналістика розробляє попереджувальні профілактичні заходи, серед яких: 1) технічні засоби попередження; 2) тактичні засоби; 3) тактика попередження намірів на вчинення кримінальних правопорушень, їх припинення. Криміналістична профілактика як частина загальної юридичної профілактики пов'язана з виявленням причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, об'єктів криміналістичного впливу, а також із застосуванням специфічних профілактичних засобів, що ускладнюють вчинення нових кримінальних правопорушень, і із запобіганням чи припиненням злочинної діяльності конкретних осіб.

Г. А. Матусовський визначав криміналістичну профілактику кримінальних правопорушень як діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях щодо встановлення причин і умов, що сприяють конкретним кримінальним правопорушенням, вжиття спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення. Але не всі науковці погоджуються з необхідністю виділення криміналістичної профілактики. Так, І. Ф. Пантелєєв вважав, що діяльність з попередження кримінальних правопорушень не є предметом криміналістики. Підтримуємо думку більшості криміналістів про те, що попередження кримінальних правопорушень належать до предмета криміналістики і є видом криміналістичної діяльності. Криміналістична профілактика, будучи частиною юридичної профілактики, являє собою цілеспрямовану систему криміналістичних засобів, прийомів і методів профілактичного характеру.

Спільним завданням криміналістичної профілактики є постійне вдосконалення науково-технічних засобів, тактичних прийомів і методів розслідування кримінальних правопорушень, що підвищують ефективність і науково-методичний рівень розслідування в цілому. Це одне з основних профілактичних завдань криміналістики, яке створює сприятливі умови для розкриття більшості вчинюваних кримінальних правопорушень. Разом з тим вирішення зазначеного завдання неможливе без реалізації інших окремих завдань криміналістичної профілактики.

До них можна віднести такі завдання і напрями криміналістичної профілактичної діяльності, як:

- розробка і вдосконалення методів та прийомів виявлення причин кримінальних правопорушень і умов, що сприяють їх вчиненню з урахуванням їх кримінологічно та криміналістично значимих особливостей;

- виділення в кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу в рамках процесу розслідування і за його межами (за результатами дослідження);

- виявлення і дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, що складаються при розслідуванні. Створення на їх основі головних напрямів криміналістичної діяльності щодо попередження кримінальних правопорушень;

- визначення орієнтовного комплексу профілактичних криміналістичних заходів із захисту різного роду об'єктів від злочинного посягання, найбільш дієвих у кожній із виділених ситуацій; – розробка і реалізація заходів припинення кримінальних правопорушень, що розпочався і попередження

кримінального правопорушення, що готується.

Криміналістична профілактика, як один з наукових напрямів криміналістики, покликана розробляти рекомендації зі встановлення обставин кримінального правопорушення на підставі вивчення практики застосування попереджувальних заходів. Потреби практики, вимоги закону і логіка розвитку науки зумовили потребу у формуванні криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії, що досліджує і розробляє: 1) закономірності утворення, виявлення і дослідження слідів прояву криміногенних обставин (чинників) при підготовці, вчиненні або приховуванні окремих видів кримінальних правопорушень; 2) техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації дослідження обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від протиправних посягань; 3) тактико-криміналістичні прийоми і засоби виявлення й усунення обставин криміногенного характеру; 4) криміналістичні методи виявлення безпосередніх причин кримінальних правопорушень і умов, що сприяли їх учиненню, а також їх профілактики, запобігання і припинення.

На думку В. П. Колмакова, предметом криміналістичної профілактики є методи і засоби, які спрямовані на виявлення, дослідження та усунення обставин, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень. А. І. Вінберг відносив до криміналістичних заходів профілактики кримінальних правопорушень засоби технічного характеру, які перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень і попереджають або ускладнюють їх вчинення. В. О. Ледащев у предмет криміналістичної профілактики включає закономірності утворення, виявлення та дослідження слідів прояву криміногенних обставин при підготовці, вчиненні та приховуванні окремих видів кримінальних правопорушень; техніко-криміналістичні засоби захисту об'єктів від протиправних посягань, які сприяють виявленню і припиненню злочинів, а також використовуються з метою отримання, накопичення та видачі інформації про знаряддя і засоби, що використовуються при вчиненні кримінальних правопорушень злочинів, і про осіб, які схильні до їх вчинення; технікокриміналістичні засоби, прийоми та методи виявлення, фіксації і дослідження криміногенних обставин; тактичні прийоми та засоби найбільш ефективного виявлення й усунення криміногенних обставин, а також запобігання та припинення злочинів; криміналістичні методи або системи прийомів виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, а також їх припинення та попередження.

І. М. Даньшин до предмета криміналістичної профілактики відносить криміналістичні попереджувальні заходи, які призначені для того, щоб ускладнити або унеможливити вчинення злочину певного виду. У зв'язку з цим пропонує розробити та впровадити: 1) різні надійні замикаючі пристрої; 2) сигналізації, які призначені для охорони важливих об'єктів; 3) прилади, що інформують охорону об'єкта про появу сторонніх осіб поблизу об'єкта, який охороняється; 4) сучасні засоби захисту документів від підробки; 5) методи маркування, розфасовки та продажу товарів з метою попередження обману покупців та ін.

До предмета криміналістичної профілактики, на думку І. І. Іванова, необхідно віднести: 1) закономірності злочинної діяльності для пізнання

процесу організації профілактичної роботи, яка здійснюється при розкритті та розслідуванні злочинів; 2) закономірності виникнення інформації про об'єкти криміналістично-профілактичного впливу, збирання, дослідження, оцінку та використання її у судово-слідчій практиці для запобігання суспільно небезпечних діянь; 3) засновані на пізнанні цих закономірностей засоби та методи спеціальної профілактики, які реалізуються у процесі розкриття і розслідування конкретних злочинів.

В. Ф. Зудін предмет криміналістичної профілактики розглядає як соціально цінну та ефективну систему наукових положень і розроблених на їх основі науково-технічних, процесуально-тактичних, організаційних, правовиховних та окремих методичних засобів і прийомів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів з виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів та пов'язаних з ними інших антигромадських проявів. Як бачимо, предмет криміналістичної профілактики складається відповідно до вимог кримінально-процесуального закону, кримінологічної теорії попередження злочинності, особливостей завдань криміналістичної науки. До методів дослідження теорії криміналістичної профілактики він відносить: 1) спостереження, у тому числі інтроспекцію, перевірення; 2) вимірювання, опис, фіксування технічними засобами – суттєва частина пізнання явищ, які спостерігаються; 3) порівняння; 4) експеримент; 5) соціологічні методи: а) біографічний і метод узагальнення незалежних характеристик – є окремими методами криміналістичної профілактики злочинів. Вони застосовуються для всебічного вивчення особистості, з'ясування її соціально-психологічних сторін; б) співбесіда, інтерв'ювання; в) анкетування; г) аналіз і узагальнення практичного досвіду органів міліції, прокуратури, суду, громадських організацій, які повинні вести боротьбу зі злочинністю; д) аналіз документів і статистичної звітності органів міліції, прокуратури, суду та інших громадських організацій; є) використання літератури, мистецтва та інших форм масового впливу.

Тому засоби і методи криміналістичної профілактики доцільно класифікувати за видами профілактичних завдань на п'ять груп:

1) технічні засоби і методи, що використовуються для виявлення фактів, які сприяли вчиненню або приховуванню злочинів. До них можна віднести: а) техніку спеціаліста, помічника слідчого, а також технічні комплекти криміналістичної і оперативної техніки; б) засоби і методи експертного дослідження; в) прийоми і методи непроцесуального використання криміналістичної техніки;

2) технічні засоби і методи захисту різних об'єктів від злочинних посягань, наприклад, засоби охоронної сигналізації; засоби, які перешкоджають (заважають) вчиненню злочину. Так, криміналістами запропоновано використовувати в документах захисні заходи у вигляді нових захисних сіток, реквізитів, особливого паперу, специфічних правил заповнення документів і певних засобів письма. Рекомендації щодо вдосконалення контрольних замків, способів накладення зліпків сургучних та пластмасових печаток дозволяють уникнути несанкціонованого відкриття сховищ без порушення зліпків печаток;

3) технічні засоби, що створюють умови виникнення на місці вчинення злочину додаткових слідів, наприклад, рук, звуку, запаху;

4) технічні засоби і методи отримання інформації про злочини, що готуються. Це засоби спеціальної техніки, що застосовуються органами дізнання під час оперативно-розшукової діяльності, наприклад, негласного документування злочинної діяльності фотозйомкою, відеозаписом, зняття інформації з лінії зв'язку і т. ін.;

5) технічні засоби і методи справляння активного психологічного впливу на осіб, схильних до вчинення правопорушень. Наприклад, використання слідкуючих телевізійних систем, установлених в місцях скупчення людей (вокзали, універсами, універмаги тощо). Так, установлення телевізійних камер на ділянках доріг з інтенсивним рухом або з'явлення патрульного гелікоптера над автодорогами справляють серйозний вплив на водія, який порушує правила дорожнього руху.

Технічні засоби профілактики розробляються на підставі вивчення та узагальнення слідчої та експертної практики, новітніх розробок у галузі захисту матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів, виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. Важливим є вивчення типових способів вчинення певних видів злочинів з метою розробки науково-технічних засобів протидії злочинності.

2. Техніко-криміналістичні засоби профілактики кримінальних правопорушень.

Відмінність технічних засобів профілактики від інших криміналістичних засобів полягає в тому, що вони застосовуються до виникнення злочинного діяння. Використання таких засобів і методів має превентивний характер, перешкоджає вчиненню злочину або допомагає його виявленню.

Розвиток технічних засобів попередження злочинів відбувається в таких основних напрямках:

1) удосконалення захисту документів від підробок (розроблення бланків документів різних типів; пропонування певних реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток та інших елементів захисту; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання спеціальних захисних чорнил чи відбитків печаток тощо);

2) розробка профілактичних приладів і пристроїв (наприклад, пристроїв охоронної сигналізації; електронних контролерів; приладів спостереження в нічний час; систем відеоспостереження за важливими об'єктами; пристроїв різних конструкцій проти викрадення транспортних засобів; хімічних засобів захисту тощо).

Злочинець під час взаємодії з такими приладами та пристроями залишає на місці події додаткові сліди. До науково-технічних засобів попередження злочинів належать також засоби фіксації правопорушника на місці вчинення злочину. Це, насамперед, різноманітні хімічні пастки – спеціальні хімічні сполуки, що використовуються в профілактичній і оперативно-розшуковій діяльності для штучного слідоутворення. Потрапляючи на об'єкт, деякі спеціальні сполуки викликають появу яскраво забарвлених слідів, що погано змиваються, або спричиняють люмінесценцію в ультрафіолетових променях. Розрізняють хімічні пастки активні (поєднання спец- сполуки із пристроями викидання) і пасивні (слідоутворення відбувається під час контактних

взаємодій). В оперативно-розшуковій діяльності використовуються хімічні пастки "Купіль", "Катапульта" та уніфікована багаторазова хімічна пастка "Керн".

Технічні засоби профілактики тісно пов'язані з організаційними заходами запобіжного характеру. Це стосується порядку реєстрації документів, процедури видачі дозволів, наявності спеціальних правил обліку певних видів документів (наприклад, нотаріальних), певного порядку продажу вогнепальної чи холодної мисливської зброї та її обліку тощо.

Ефективне запобігання окремим видам або групам злочинів можливе за умови комплексного використання технічних засобів профілактики. Серед засобів криміналістичної профілактики виділяють такі напрями:

1. Фізичний контроль доступу до будівель і приміщень.
2. Ідентифікація користувача електронно-обчислювальної машини (комп'ютера), радіоелектронного засобу, електронної інформаційної системи, транспортної телекомунікаційної мережі.
3. Фіксація правопорушника на місці вчинення кримінального правопорушення.

Фізичний контроль доступу до будівель і приміщень. Для забезпечення цього профілактичного напрямку можуть бути корисними напрацювання провідних мультибіометричних компаній і започаткована у 70-х рр. XX ст. технологія розумного (інтелектуального) будинку (Smart House), однією із невід'ємних складових якої є система захисту від несанкціонованого проникнення, де в єдиний комплекс об'єднано відеокамери, фотоелементи, що реагують на рух, детектори об'єму, контактні сенсори на поверхнях тощо, за допомогою яких здійснюється автоматична ідентифікація з використанням чіпів радіочастотної ідентифікації RFID (Radio Frequency Identification), аналізаторів голосу, відбитків пальців рук чи райдужної оболонки ока. Наприклад, створений ученими університету Флориди (США) в рамках проекту Gator-Tech Smart House визначає місцезнаходження та положення фізичних осіб, що в ньому перебувають, а його "розумні двері" з використанням технології радіочастотної ідентифікації розпізнають осіб, доступ яким дозволено, та відчиняють перед ними двері без використання ключа. Функцію фізичного контролю доступу здатні підтримувати імплантовані в тіло людини чіпи радіочастотної ідентифікації RFID (Radio Frequency Identification), що зазвичай дають змогу здійснювати: зберігання історії хвороби для екстрених випадків; вхід у приміщення, облаштовані системами безпеки; управління комп'ютерами й іншими пристроями за допомогою мозкових імпульсів; блокування больових сигналів при хронічних захворюваннях; зберігання паролів для комп'ютерних систем; взаємодію з GPS для пошуку осіб, що зникли безвісти і стеження за злочинцями.

Фонову ідентифікацію відвідувачів певних об'єктів здатна здійснювати і застосована Національним поліцейським відомством Японії комп'ютерна 3D-технологія, що автоматично розпізнає особу у натовпі, будує її об'ємну модель на основі двовимірного знімка й порівнює отримані дані з архівом. Для її функціонування достатньо звичайних камер спостереження та наявності в базі даних якісних знімків. Ця 3D-система дає можливість впізнати особу навіть при зміні її зовнішності шляхом використання перуки чи окулярів.

Ідентифікація користувача електронно-обчислювальної машини (комп'ютера), радіоелектронного засобу, електронної інформаційної системи, транспортної телекомунікаційної мережі. Для вирішення проблеми безпеки інформаційних систем у більшості випадків застосовуються технології, що в тому чи іншому вигляді застосовують певні паролі (набори символів, карти з персональними ідентифікаційними кодами (PIN-карти) тощо). Існують "універсальні" системи ідентифікації, в яких користувачі для доступу на різні вузли використовують різні паролі, "зібрані" в одному місці. Однак символні паролі легко забути, загубити, вкрати або зламати, а управління ними вимагає значних витрат.

Підвищення рівня безпеки інформаційних систем потребує впровадження біометричних технологій, найбільш поширеною серед яких є ідентифікація користувача за відбитками пальців рук на основі наукових положень дактилоскопії. Стрімкий розвиток біометричних технологій пов'язаний із розширенням їх використання в персональних електронних секретарях, персональних комп'ютерах, мобільних телефонах, смартфонах, електронних планшетах тощо. Так, компанія Sagem запропонувала мобільний телефон із функціями ідентифікації користувача за відбитками пальців, а компанія ASUS облаштовує ноутбуки пристроями для зчитування відбитків пальців. У цьому напрямі Identix у співпраці з Motorola розробила технологію розпізнавання відбитків пальців Identicator, що знайшла застосування в апаратах і програмних продуктах цілої низки виробників, в тому числі: Unisys, Compaq, IBM, Dell Computer і NEC. Компанія Ethentica за участі Philips Electronics пропонує сканери для зчитування відбитків пальців та відповідне програмне забезпечення. Розробку аналогічних продуктів здійснює Digital Persona за фінансової підтримки Intel та Kensington Technology, а також Veridicom, за підтримки Lucent Technologies та AT&T. AuthenTec за сприяння Harris Semiconductor створила окрему мікросхему з сенсором, який реалізує функції захисту за відбитками пальців, що має назву FingerLoc. Навіть USB-брелоки різних виробників оснащуються функцією біометричного доступу.

Компанія "Альтоніка" здійснює серійне виробництво біометричних імобілайзерів серії "Woodoo", головною особливістю яких є ідентифікація за відбитками пальців володільця автомобіля. Таке технічне рішення забезпечує високу криптостійкість протиугінної системи та зручність в експлуатації, оскільки для відключення блокування двигуна вже немає потреби використовувати будь-які електронні ключі чи брелоки. Володільцю необхідно лише прикласти палець до скануючого модуля для порівняння папілярного візерунка із записаними у систему біометричними еталонами. При розпізнанні володільця система дозволяє запуск двигуна. Для розпізнавання відбитків пальців у біометричних імобілайзерах "Woodoo" використовується ємкісний сканер малого розміру, виконаний за передовою КМОП-технологією. Його зчитуюча поверхня надійно захищена зносостійким герметичним покриттям.

На відміну від оптичного, який ніби "фотографує" палець, в ємкісному сканері напівпровідниковий пристрій реагує на кількість валиків і борозенок папілярного візерунка пальця. Їх індивідуальне поєднання утворює свій унікальний електричний сигнал, який порівнюється зі збереженим у пам'яті

еталоном. Біометричний сканер додатково пов'язаний з електромеханічним замком, оскільки окремо взятий протиугінний пристрій малоефективний, а декілька таких систем, об'єднаних в єдиний комплекс, значно підвищують захищеність автомобіля від незаконного заволодіння ним.

Відомі й інші біометричні технології. Так, IrisScan пропонує спеціальні сканери, які дають змогу ідентифікувати користувача за райдужною оболонкою ока, що при помітно вищій вартості забезпечує й значно вищий рівень захисту інформації. Veri Voice створено технологію для ідентифікації особи за мовою Veri Voice Security Lock, що дає можливість ідентифікувати користувача не лише під час прямого контакту, а й дистанційно, наприклад, за телефонним дзвінком. Голосове розпізнавання підтримується операційною системою від Apple. Viisaga розробила технологію ідентифікації користувачів за рисами обличчя. Bioscrypt розробила веб-камеру 3D DeskCam, яка для біометричного сканування використовує інфрачервоні сканери і здатна знімати тривимірне зображення обличчя користувача для комп'ютерної ідентифікації. Основними параметрами, що враховуються під час сканування, є висота лоба, форма очей і перенісся. Камера легко ідентифікує користувача, який поголив бороду або вуса, успішно пройшла тестування і змогла відрізнити обличчя близнюків. Samsung Electronics упровадила в універсальному смартфоні систему безпеки Face Recognition Unlock, яка "впізнає" обличчя власника і автоматично розблоковує пристрій.

До невичерпного переліку унікальних розробок учені Національного університету м. Чжунсін (о. Тайвань) пропонують як комп'ютерний пароль використовувати ритми серця людини, адже шуми, темп скорочення, особливості роботи клапанів і міокарда є унікальними ідентифікуючими ознаками конкретної особи. А інженери Інституту передових промислових технологій (Японія) пропонують включити до переліку засобів ідентифікації особи, що вже традиційно використовуються в автопромисловості (електронні ключі, системи ідентифікації за відбитками пальців рук, рисами обличчя і голосом), автомобільне крісло, оснащене системою розпізнавання унікальної будови сидиць людини. До складу системи входять 360 вбудованих у крісло водія датчиків, що оцінюють рівень тиску, який на них чинить та чи інша ділянка сидиць і стегон, після чого формується тривимірне відображення, за яким автомобільна електроніка упізнає автовласника.

3. Засоби фіксації правопорушника на місці події.

Серед техніко-криміналістичних засобів, що використовуються для попередження злочинів, найбільше зацікавлення викликають ті, що ускладнюють або виключають можливість вчинення злочинного посягання. Одним із основних напрямів розвитку технічних засобів профілактики є розроблення профілактичних приладів і пристроїв, зокрема, пристроїв охоронної сигналізації, електронних контролерів, фотоелементів, реле, інших компонентів охорони периметру, замикаючих й протиугінних пристроїв різних конструкцій, шифр-систем, приладів відеоспостереження, мобільних відеореєструючих пристроїв, хімічних засобів захисту тощо. Намагаючись дезактивувати такі засоби, злочинець під час взаємодії з ними залишає на місці події додаткові сліди, що збільшує потік доказової інформації.

До науково-технічних засобів запобігання злочинам належать також

засоби фіксації правопорушника на місці вчинення злочину. Це, насамперед, охоронні системи відеоспостереження та різноманітні хімічні пастки (маркери), арсенал яких постійно удосконалюється й поповнюється.

Слідчі самостійно не застосовують криміналістичні маркери, але вони часто з ними стикаються при розслідуванні крадіжок з торгових точок, складських приміщень, аптек, побутових на підприємствах, службових столів в установах, а також при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди.

Застосування криміналістичних маркерів передбачено Законом України «Про національну поліцію України» (п. 4 ст. 42), де вони мають назву «спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби». Основне призначення криміналістичних маркерів – утворення на злочинці, в момент вчинення ним злочину, добре помітних для оточуючих слідів, які важко змиваються, й полегшують розшук злочинця за «гарячими слідами» та його подальше викриття. Барвники, що використовуються у слідоутворюючих засобах, досить стійкі. Вони можуть бути змиті лише при використанні ефективних миючих засобів, однак і після видалення забарвлених плям, частки барвника надовго залишаються під нігтями, в складках шкіри і легко виявляються в ультрафіолетових променях, під дією яких вони люмінісцируються. Якщо препарат потрапив на одяг, то вилучити його повністю можна буде тільки за допомогою хімічної чистки. За час, поки злочинець не змиє барвник, що на нього потрапив, він може бути помічений співробітниками, продавцями, працівниками громадського харчування та іншими громадянами, які неминуче звернуть увагу на пофарбовані частини тіла, одяг злочинця, що значно полегшує встановлення його особи. У регіонах, де активно використовуються слідоутворюючі засоби, спостерігається розкриття до 25% різних крадіжок. Криміналістичні маркери сприяють не тільки розкриттю, а й профілактиці крадіжок. Адже про їх застосування стає відомо великому колу злочинців.

Криміналістичні маркери поділяються за своїм призначенням на дві групи:

- для нанесення міток;
- для блокування об'єктів з матеріальними цінностями.

Фото 2.1 Комплект реактивів і пристосувань «Рододендрон»

Фото 2.2 Спеціальний засіб «Світлячок»

Для нанесення міток на грошах, цінних паперах, різних предметах (наприклад, під час отримання неправомірної вигоди) використовується:

- комплект реактивів і пристосувань «Рододендрон» (Фото 2.1). Він призначений для нанесення міток на грошових купюрах і зроблений таким чином, що скритий надпис не виявляється за допомогою побутових

освітлювачів і ультрафіолетових приладів;

- спеціальний засіб в аерозольній упаковці «Світлячок» призначений для нанесення тонкого шару люмінесцентної речовини на грошові знаки, документи та інші об'єкти та має підвищену адгезією до шкіряного покриву людини і є невидимою в звичайних умовах (Фото 2.2). При контакті пальців рук з різними поверхнями, на яких є препарат (наприклад, на дверній ручці) залишаються сліди пальців, які виявляються за допомогою ультрафіолетового випромінювання;

- маркуючі фломастери «М» і «К» призначені для нанесення міток, надписів на різних предметах і документах з метою їх ідентифікації або виключення підробки. Фломастери марки «М» використовуються для нанесення міток на паперові матеріали, а фломастери марки «К» - для нанесення міток на предмети, виготовлені з металів, пластмас, шкіри, тканин і т.п. В ультрафіолетових променях фломастери «М» дають блакитне світіння, а фломастери «К» - зелене.

Криміналістичні маркери, які призначені для блокування об'єктів з матеріальними цінностями, поділяються на активні і пасивні.

Активні криміналістичні маркери - мають пристрій для викидання барвника в простір і таким чином забезпечують його потрапляння на одяг і відкриті частини тіла людини, який привів в дію цей пристрій. Викид барвника може здійснюватися як при спрацьовуванні механічних пристроїв, наприклад пружинного, так і при спрацьовуванні вибухової речовини в спеціальних піропатронах.

Останнім часом стали випускатися рідинні маркери «Купель» (Фото 2.3). Вони призначені для боротьби з крадіжками майна. Під час несанкціонованого проникнення до об'єкта відбувається замикання контакту і здійснюється моментальний викид розпорошеного барвника, що зберігає яскраво-червоне забарвлення протягом трьох діб, а також люмінесценцію в ультрафіолетових променях. Дистанція викиду барвника не менше 1,5 м. Обсяг барвника - 1,5 мл.

Фото 2.3. Криміналістичний маркер «Купель» з електричним спалахом заряду

Фото 2.4. Криміналістичний маркер «Лялька-МГ»

Останнім часом стали проводитися хімічні пастки «Лялька-МГ», «Гаманець», «Кредит» (фото 2.4-2.6).

Фото 2.5. Криміналістичний маркер «Гаманець»

Фото 2.6. Криміналістичний маркер «Кредит»

Останнім часом використовуються хімічні пастки «Лялька-МГ», «Гаманець», «Кредит».

Хімічна пастка «Лялька-МГ» виконана у вигляді грошових пачок об'ємом 100 аркушів. У ході вилучення її з місця події відбувається викид фарбувальної композиції і розпорошення сльозогінної речовини (фото 2.4).

Пастка «Гаманець» має вигляд гаманця (фото 2.5). При його розтині відбувається розпорошення барвника і включається сирена потужністю 80 дБ, а пастка «Кредит» виготовляється у вигляді грошової упаковки з десяти пачок (фото 2.6).

При пограбуванні виріб передається грабіжникам разом з справжніми грошима, і через 5 хвилин з моменту передачі відбувається розпорошення сльозоточивої композиції та інтенсивне виділення диму оранжевого кольору, що сильно ускладнює злочинцям можливість втечі.

Для дистанційного маркування різних матеріальних об'єктів і правопорушників використовується засіб «Капрал». У його комплектацію входить дві капсули з барвником, п'ять піротехнічних капсул зі сльозогінною речовиною і електроліхтар для підсвічування документів в темний час доби.

Пасивні криміналістичні маркери ніяких пристроїв, що спрацьовують, не мають. Їх конструкція розрахована на безпосереднє контактування з ним особи, коїть злочин. У пасивних криміналістичних маркерах барвник у вигляді порошкоподібних сумішей або мазей наноситься або безпосередньо на предмет, який може привернути увагу злочинця, або ховається в пакети, парафінові капсули або іншу упаковку і маскується серед таких предметів.

Пасивні маркери маскуються в упаковці вино-горілчаних виробів, кобурах вогнепальної зброї, банківських упаковках, жіночих і інкасаторських сумках, телефонах, коробках для різних сувенірів і дорогих цукерок, обгортки для плиток шоколаду, у коробках для наркотичних засобів і т.п. Під час відкриття таких об'єктів, барвник активується і потрапляє на тіло і одяг зловмисника. Нерідко, на основі вазеліну і фарбувальних речовин виготовляються мазі, якими обробляються спеціально приготовані килимки. Вони, по завершенню робочого дня, укладаються біля дверей, на підвіконнях і, в разі проникнення злочинця через двері чи вікна, його взуття забарвлюється в яскравий колір і можна простежити його маршрут руху з місця події, а потім використовувати як доказ у кримінальному провадженні.

У централізованому порядку використовується виріб «Килим». Він складається з тканинної підкладки з приклеєними до нього мікрокапсулами з запаховою речовиною. Під час дії ноги людини на капсули, вони руйнуються, препарат потрапляє на підошву взуття, що значно підвищує ефективність застосування службово-розшукового собаки.

Спрацювання активних криміналістичних маркерів супроводжується певним шумом (постріл піропатрона, клацання пружини) і завжди є очевидним для злочинця. При спрацюванні пасивного маркера, злочинець може і не знати про існування цього факту, проте виявляє його тільки через деякий час.

Один і той же об'єкт може бути заблокований як активними, так і пасивними криміналістичними маркерами. При цьому нерідко поряд з криміналістичними маркерами встановлюються предмети, які полегшують залишення слідів пальців злочинця.

Слід зазначити, що існує також позитивний досвід використання у Великобританії та Австралії в якості активного маркера навіть ДНК-спрею "SelectaDNA", молекули якого містять унікальний ідентифікаційний код.

До криміналістичних маркерів ставляться такі вимоги.

1. Вони не повинні бути небезпечними для життя і здоров'я людини.
2. Конструкція криміналістичних маркерів повинна постійно змінюватися. При застосуванні одних і тих же конструкцій криміналістичних маркерів злочинці швидко навчаться їх розпізнавати і при здійсненні крадіжок не будуть їх торкатися. Використання різнотипних маркерів дозволяє уникнути цього.
3. Криміналістичні маркери повинні бути надійними в експлуатації, зберіганими на тривале використання в різних кліматичних зонах.
4. Криміналістичні маркери в конструктивному відношенні повинні бути простими, розрахованими на використання підручних матеріалів і некваліфікованої робочої сили з їх виготовлення. У заводських умовах виготовляються тільки викидаючі пристрої – піропатрони, механічні пристосування, базові суміші барвників. Вони є основою для будь-якої конструкції, що розробляється безпосередньо на місцях. Це забезпечує величезну різноманітність криміналістичних маркерів та не дозволяє злочинцям їх розпізнавати при скоєнні злочинів.
5. Криміналістичні маркери повинні бути дешевими. Ця вимога висувається у зв'язку з тим, що цими засобами блокується величезна кількість об'єктів і якщо вони будуть дорогими, то для їх виготовлення потрібні значні кошти.

Практика виробила такий порядок застосування слідоутворюючих засобів.

Співробітники уповноважених оперативних підрозділів визначають вид об'єктів, що підлягають блокуванню цими засобами та їхню кількість. Відповідно до цього, спільно з працівниками експертно-криміналістичних підрозділів, розробляється конструкція криміналістичних маркерів, організовується їх виготовлення. Склад барвника визначає фахівець-хімік на основі базових сумішей, що поставляються з урахуванням окремої територіальної зони (регіону, області, району, міста, де розташований об'єкт з маркерами). Останнє має важливе значення, оскільки при затриманні підозрюваного за речовиною, що була виявлена на ньому, можна встановити район, де було скоєно злочин.

Факт встановлення на об'єкті криміналістичних маркерів фіксується актом встановленої форми, складаються співробітником оперативного підрозділу. У ньому вказується найменування заблокованого об'єкта, посада та прізвище співробітника, який встановлював криміналістичний маркер. Прізвище, ім'я, по батькові матеріально-відповідальної особи, зовнішній вигляд криміналістичного маркера і «хижацької речовини», що використовувалась у ньому (без точного її найменування). Матеріально-відповідальна особа докладно інструктується про правила поводження з криміналістичним маркером і попереджається про нерозголошення факту його установки. До акта долучається в опечатаному вигляді пакетик із зразком барвника. Список всіх заблокованих даними засобами об'єктів зберігається в черговій частині відділу

нацполіції і використовується для інформування слідчо-оперативної групи, що виїжджає на місце події, при отриманні повідомлення про скоєння крадіжки. Факт спрацьовування криміналістичного маркера відображається у протоколі огляду місця події і про це по радіо передається термінова інформація патрульним поліції для здійснення розшуку злочинця за «гарячими слідами». До протоколу долучається зразок барвника, якщо в результаті спрацьовування криміналістичного маркера він частково розпорошувався.

Часто зустрічаються факти, коли криміналістичний маркер (найчастіше пасивний) злочинець забирає із собою. У таких випадках слідчий в протоколі огляду вказує, що, зі слів матеріально-відповідальної особи, під час огляду, в такому-то місці, напередодні крадіжки, знаходився криміналістичний маркер, який у момент огляду не виявлений. Більш докладно існування такого факту слід зафіксувати у протоколі допиту цієї особи. Акт про блокування об'єкта криміналістичним маркером і доданий до нього зразок барвника витребуються у органа нацполіції та долучається до кримінального провадження.

У разі виявлення та затримання підозрюваного невідкладно проводиться освідчування і огляд одягу, особистий обшук, обшук за місцем проживання і роботи. У всіх випадках використовується ультрафіолетовий освітлювач. Якщо на тілі підозрюваного виявленні плями речовини, яка могла утворитися речовиною криміналістичного маркера, то вона вилучається за допомогою марлевого тампона, а одяг зі слідами такої речовини упаковується і надсилається на фізико-хімічну експертизу.

Проведення експертизи доцільно доручати експертам експертно-криміналістичного відділення райвідділу нацполіції чи НДЕКЦ у областях, оскільки експерти цих підрозділів добре знають методику дослідження речовини, що використовується у криміналістичних маркерах. Експертам зазвичай ставиться на вирішення два питання: 1) який склад речовини, якою утворено пляму на одязі або тілі підозрюваного; 2) чи збігається він з складом речовини криміналістичного маркера, встановленого на об'єкті, де була скоєна крадіжка. Для порівняльного дослідження на експертизу, разом з одягом (тампоном), направляється зразок речовини, доданого до акта блокування об'єкта криміналістичним маркером.